

Erdész Ádám
A KNER CSALÁD ÉS MÁS TÖRTÉNETEK
 Tanulmányok
 Osiris, Bp. 2017. 372 oldal

2017-ben egy huszonhárom tanulmányt magában foglaló kötet látta meg a napvilágot az Osiris Kiadó gondozásában. A tematikus fejezetekbe rendezett írásokat elsődlegesen a szerző személye köti össze: Erdész Ádámé, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára igazgatója, a kiadvány az ő 1989 és 2015 között megjelent munkáiból áll össze. Ahogy az elrendezés is sejtetni engedti, bár a tanulmányok jórészt egy-egy külön témát járnak körül, azok között erős kohézió van.

A kötet elsősorban azokhoz szól, akik a neves gyomai nyomdász dinasztia, a Kner család múltja iránt érdeklődnek. Fontos jelezni ugyanakkor, hogy számos más téma is terítékre kerül, nem szólva arról, hogy a – könyvben kétségkívül főszerepet játszó – Kner-históriát olvasva sokrétű megközelítéssel találkozik az olvasó: a helytörténettől a művelődéstörténetig számos aspektus bontakozik ki a háttérben.

A Polgárok I. A Kner család nyomában című fejezet taglalja a címben is említett család múltját tíz írás erejéig. Szerencsére a 19. századtól gazdag forrásanyag áll rendelkezésre, ezt a szerző levéltároshoz méltó iratismerettel aknázza ki. Munkáját segítette, hogy úgymond hivatalból foglalkozott a Kner-iratokkal. Bár a család korai történetében sok a bizonytalan pont, így az is csak erős feltételezés, hogy Morvaországból telepedtek át Magyarországra, a reformkor éveitől „kényelmesen” nyomon követhető a generációk sorsa. Ebben szerepet játszott, hogy Kner Izidor 1931-ben kiadott egy memoárt, amely máig legendás történetek alapját képezi. Kner Sámuel könyvkötő az első, akinek sorsa Békés megyéhez, nevezetesen Békésszentandrásához köthető. Fiai közül ketten (az ifjabb Sámuel és Ignác) is az ő mesteriségét folytatták, míg Ábrahám tímárként biztosította megélhetését. Az 1850-es évek eleje az ifjabb Sámuel már Gyomán találta. A család felemelkedése egyik fiához, a már említett Izidorhoz köthető. Ő a vándorévek után 1882-ben kezdte meg önálló tevékenységét, amely kiemelkedően sikeresnek bizonyult. Ennek titka többek között abban rejlett, hogy jó érzékű vállalkozóként nem a könyvkiadásra helyezte a hangsúlyt, hanem a magas színvonalon előállított hivatali, gazdasági nyomtatványokra, amelyek iránt folyamatosan nőtt a kereslet az 1872. évi krachból kilábaló gazdasági életben. Másfelől báli és egyéb meghívókat is gyártott. Jellemzően alacsonyabb árréssel dolgozott, ez is növelte a megrendelések ütemesen gyarapodó számát, üzemét pedig a bevételből folyamatosan bővíteni tudta. A nyomda sikereit az első világháború törte meg, majd Trianon után elvesztette fogyasztói piaca egy részét. Azonban a vállalkozás a két háború közötti időszakban is sikeresnek bizonyult, köszönhetően az előbb az apja mellett dolgozó, majd annak halála után az irányítást kézbe vevő Kner Imrének, akinek pallérozott tudása méltó volt elődjéhez. A zsidótörvények Kneréket is sújtották, több családtag emigrált (a túlélők között volt, aki 1945 után tette meg ugyanezt). Nehezen felfogható tragédia, hogy Kner Izidor özvegye, valamint Kner Imre és felesége, akik szívvel-lélekkel vallották magukat magyarnak, előbb a kirekesztettséggel szembesültek, majd koncentrációs táborban megölték őket. A nyomdát megöröklő utolsó generáció fiatal tagja, Kner Mihály 1945-ben az öngyilkosságba menekült, majd 1949-ben államosították a céget. A Kner család intergenerációs vizsgálata nem véletlenül fontos eleme a gyűjteményes kötetnek. Sorsuk érzéketlenül példázza a magyar polgári fejlődést, azt a fajta kibontakozó kapitalizmust, amely lehetővé tette a jó képességű, vállalkozói vénával rendelkező iparosoknak, hogy saját tudásuk révén előrejussanak

a társadalmi ranglétrán. Ez főleg Kner Izidor esetében ragadható meg, akinek anyagi gyarapodása párhuzamosan nőtt társadalmi megbecsültségével, elsősorban annak köszönhetően, hogy kiváló érzékkel ragadta meg a kínálkozó lehetőségeket, ismerte fel a társadalmi igényeket. A család sorsa annak is mintája, hogyan tört derékba e fejlődés: a magyar polgárságra is végzetes csapást mérő zsidótörvények, a második világháború pusztítása, majd az államosítás lényegében felszámolta a még teljesen ki nem forrott polgárosulási folyamatok eredményeit. Talán vigaszára szolgál az olvasónak, hogy Kner Izidor 1949-ben Amerikába emigrált leánya, Erzsébet, aki több mint száz évig élt, folytatta a család mesterségét. Az államosított nyomdában is maradt némi befolyása a családnak a Kner-unoka Haiman György révén, aki az 1970-es, 1980-as években sokat tett Kner Izidor és Imre emlékének megőrzéséért. Kiegészítésként jegyzem meg: a megidézett levelezések nyomán a Szabó Lőrinc tevékenysége iránt érdeklődők sem forgatják majd haszon nélkül a kötetet.

A második fejezet (*Polgárok II. Márki Sándor naplói olvasva*) öt tanulmánya Márki Sándor történéssre összpontosít. A szerző itt is egy intergenerációs vizsgálatot végez el, ismét a polgári/kapitalista világ kínálta felemelkedés lehetőségei mentén. A Márkiak háttere egészen más volt, mint a Kneréké: a gyökerek a céhes keretek között tevékenykedő kispolgárságig nyúlnak vissza. Márki Sándor ugyanakkor már egyetemi oktató, a szellemi elit ismert és elismert tagja lesz. Mélyen átélte katolikus hit, hazafias érzületek jellemzik azt a családi háteret, amelyből szellemi öröksége sarjad. Nagyapja Kecskeméten még lakatosmesterként kereste kenyerét, míg édesapja már uradalmi tiszt volt Békés és Bihar vármegyében, arisztokrata birtokon. Mint ilyen, komoly elismeréssel és ismeretségi körrel rendelkezett. Házasságából számos gyermek született, közülük ötödikként látta meg a napvilágot Sándor. A jó képességű fiú iskoláztatása nem okozott problémát, és a befektetett bizalom, idő, energia meg is térült, hiszen az egyetemi éveket követően Márki Sándor 1892-től már nem gimnáziumi, hanem egyetemi tanárként oktatott Kolozsváron, majd Trianon után, utolsó éveiben Szegeden. Bizonyos értelemben archetipikus történet az övé: komoly szerepet játszott sikereiben az apa, aki nem gátolta taníttatását. Sorsának analóg példája a Monarchia későbbi belügyminiszterének, Horváth Boldizsárnak a karrierje. Ő szombathelyi csizmadia família sarjaként emelkedett fel, hogy aztán társadalmi kapcsolatait gyermekeire is át tudja örökíteni, amit azok sikeres házasságok révén kamatoztattak tovább. Erdész Ádám ezt a témát is levéltárhoz méltó forráskezeléssel közelíti meg: Márki naplóját, ezt a remek, több évtizeden átívelő egodokumentumot kellő forráskritikával kezeli és ütközteti más, szárazabb iratok adatsoraival. Az olvasó megismeri Márki Sándor gondolatait, mindennapjait, anyagi helyzetét, családi viszonyait, kapcsolati hálóját és válságkezelési stratégiáit. Vagyis bepillantást nyerhetünk egy, a szellemi elit köreiből emelkedett értelmiségi életébe. A szerző elemzései mind az egy személyiséget a középpontba állító Márki-féle tanulmányoknál, mind a több generációt csaknem egyforma mélységben vizsgáló Kner-írásoknál alaposak és – bevallottan – társadalomtörténeti megközelítésűek (a részletesen felvázolt eseménytörténet mellett). Ekképp a konkrét dolgok tágabb kontextusba illesztve nyernek értelmet, a háttérben pedig felsejlenek a nagyobb ívű társadalmi folyamatok is: a 19. és 20. század dinamikus változásai, a polgárosodás, a kapitalizmus kiépülése és megszilárdulása.

A *Demokrácia és nemzet* című fejezet elsődlegesen két olyan politikusra irányítja a figyelmet, akik az első világháború előtti években születtek: Kovács Imrere és Szabó Zoltánra. Sorsukban közös, hogy a népi írók közé sorolták őket, ám életpályájuk – rövidke „tündöklés” után – akkor tört meg látványosan (és mint kiderült, véglegesen), amikor a baloldal a második világháború után kormányra került. Azon belül ugyanis a kommunistáké lett a hatalom, nem az általuk képviselt Nemzeti Parasztpárté. E blokk négy tanulmánya egyúttal egy újabb

társadalmi réteg, a számos megoldatlan probléma gerjesztette indulattól feszített parasztság két háború közötti sorsát is közelebb hozza az olvasóhoz. Kovács és Szabó nemzetről, hazáról vallott és hirdetett elképzelései révén megismerhetjük a fiatal, a szociográfiát magas szinten művelő, alulról jött értelmiségi nemzedéknek a képviselőit, akikkel a teljesen más felfogást képviselő Szekfű Gyula is képes volt szimpatizálni.

Az utolsó, kurtábbra szabott fejezet az *Emlékezet – kultusz* címet kapta. Itt jegyzendő meg, hogy a kötet fejezeteibe foglalt írások egyre lazább szövedékként írhatóak le. Kapcsolódási pontjaik fokozatosan lazulnak, ami egy válogatáskötet esetében elfogadható. Az emlékezet, illetve kultusz szavak megkülönböztetése a címben indokolt: az emlékezet lefedi ugyan az első két írás témáját, éppúgy, mint a harmadikét, de a kultusz csak az előbbieknél érvényesült. Hiszen míg március 15-ének és Kossuth Lajosnak részben hivatalos, részben pedig „alulról szerveződő” kultusza is volt, 1956 esetében ez utóbbi legfeljebb titkon élt tovább. A hatalom kifejezetten a forradalom és szabadságharc emlékének felszámolására, de legalábbis deheroizálására, befeketézésére törekedett. 1956 pozitív értelmezése csak a megtorlást vonhatta maga után. Erdész Ádám meggyőzően mutatja be, hogyan vált a forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójára általánosan elfogadott ünnepé az eleinte csak bizonyos rétegeket megszólító forradalmi nap formálódó emlékezete Gyulán. Hasonló mintázat ragadható meg Kossuth Lajos kultuszának kiépülésében is. Sokszor hangzott az ellentmondás a dualizmusnak, hogy Kossuth és Ferenc József egyaránt népszerű volt. Ez annak leképezőseként írható le, hogy a Torinóban élő Kossuth Lajost övező kultusz lassan levált a valós alakról, háttérbe szorult az a tény, hogy a politikus rendíthetetlenül ellenezte a kiegyezést. A politikus rajongói előtt súlytalanná finomodott a fenti tényező, s az a sajátos ellentmondás alakult ki, hogy a dualizmus előnyeit élvező, de legalábbis létét elfogadó polgárok fejezték ki tiszteletüket a függetlenségi harc meg nem alkuvó hőrosza iránt. Az 1956 emlékezetét elemző tanulmány élesen mutat rá, hogy a 20. századi forradalom nem tudott olyan, a nemzeti minimumot képező emlékezetpolitikai tényezővé válni, mint „elődje” annak ötvenedik évfordulójára. 1956 máig sokkal inkább vitákat gerjeszt, mintsem összeköt. Hogy elhallgatása, illetve „diabolizálása” miért volt hatékonyabb, mint a dualizmus időszakig 1848-é, kérdésként merül fel, amire bonyolult és összetett válasz adható, kezdve a modern technológia mindent átható eredményességétől (rádió, televízió stb.) a szélesebb körben politizáló társadalomig.

Összességében a veretesen szép, mégis gördülékeny magyarsággal írt munka alapja a levéltári források alapos ismerete, ötvözve a modern történetírói megközelítésekkel. A társadalomtörténeti felfogás ugyanúgy fundamentuma a könyvnek, mint az iratok ismerete. Erdész Ádám nem mellőzi a klasszikus narrációt sem. Az általa elmesélt történetek úgy képesek személyes, néhol intim közelségbe hozni hőseiket az olvasóval, hogy a szerző közben nagyobb ívű folyamatokat is ábrázol. Tanulmányai kivétel nélkül elemző, értelmező írások. Az olyan, a nemzetközi történetés társadalomban mindinkább teret nyerő irányzatok, mint például a birodalmi életrajz (imperial biography) árnyékában akár ódivatúnak is mondhatnánk e forrásalapú történetírást – ám mégsem az. A kötet hibájául róható fel, hogy mivel más és más helyen megjelent írásokat tömörít, akadnak átfedések. Ezekre a figyelmesebb olvasó felkaphatja a fejét. A kritikánál maradvá: két írás esetében zavaró lehet az esszé-jelleg, a lábjegyzetek hiánya. Ezt azonban bőven ellensúlyozza a kötet számos erénye. Illik jelezni, hogy nem fog csalódnai az sem, aki a klasszikus helytörténetet keresi a lapokat forgatva. De elsősorban azoknak ajánljuk Erdész Ádám munkáját, akik a nagy ívű társadalmi folyamatokat, azok helyben érzékelhető hatását, az azokra adott válaszokat, interakciókat akarják nyomon követni, megérteni.

Katona Csaba